
УДК 811.161.2'367«312»

Олена Лаврінець

м. Київ

ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ПРЕДИКАТИВНИМИ ФОРМАМИ НА *-НО*, *-ТО* ТА ПРЕДИКАТИВНИМИ ПАСИВНИМИ ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ НА *-НИЙ*, *-ТИЙ* У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ МОВІ

*У статті порушено дискусійні питання щодо визначення змістової та структурної синонімії / несинонімії і можливої / неможливої взаємозамінності речень із предикативними формами на *-но*, *-то* та з предикативними пасивними дієприкметниками на *-ний*, *-тий*, уживання яких у наукових текстах останніх десятиліть значною мірою залежить від власних уподобань науковців. У дослідженні схарактеризовано погляди вчених на особливості функціонування зазначених категорій у структурі української мови з початку періоду їх наукового вивчення (кін. XIX — поч. XX ст.) до сьогодення.*

Ключові слова: синтаксична синонімія, предикативні форми на *-но*, *-то*, предикативні пасивні дієприкметники на *-ний*, *-тий*, пасивна конструкція, активна конструкція, структурна схема, орудний суб'єкта дії, дієслівна зв'язка.

Питання синонімічності / несинонімічності і відповідно можливої / неможливої взаємозамінності речень із предикативними формами на *-но*, *-то* та речень із предикативними пасивними дієприкметниками на *-ний*, *-тий* в історії розвитку граматичної думки дотепер було і досі залишається дискусійним. Диференціацію між зазначеними категоріями починає відбивати літературна мова з кінця XVII ст., коли афікс *-о* — показник предикативних форм, що розвинулися з пасивних дієприкметників середнього роду, — став окремою категорійною морфемою [36: 145]. Мовознавці 20–30-х рр. XX ст. (О. Матвієнко [25: 67], О. Курило [22: 53–54], О. Синявський [38: 111], М. Гладкий [3: 52–53], М. Сулима [44: 77–78], П. Горещь-

© О.Я. ЛАВРІНЕЦЬ, 2013

кий, І. Шаля [4: 238]) переважно вбачали між зазначеними пасивними конструкціями змістову різницю. Зокрема, як зауважує О. Курило, у реченнях із предикативними пасивними дієприкметниками основний акцент зосереджено на суб'єкті-підметі і дію подано в транспозиційному атрибутивному плані, а в реченнях із предикативними формами на **-но, -то** на перший план висунуто дію, співвідносно з поняттям «хтось зробив». Якщо дію не можна співвіднести з поняттям «хтось зробив», замість конструкції з предикативними формами на **-но, -то** слід уживати речення з предикативними пасивними дієприкметниками [22: 54]. Пор.: *При Нарком'юсті **утворено** (=утворили) Центральну комісію в справі українізації; Тему дисертації **затверджено** (=затвердили) на засіданні Наукової ради...; Подане речення **ускладнене** поєднанням кількох граматичних засобів; Законодавство радянського періоду **насичене** скороченнями: нацкультбудівництво, радгосп, соцкультзрост мас¹.* Розмежовувати зазначені конструкції на практиці українські граматики початку ХХ ст. пропонували поставленим питанням: *коли це зробили (зроблено)?* до речень із предикативними формами на **-но, -то**; *який є (був, буде) підмет?* до речень із предикативними пасивними дієприкметниками [4: 238].

Речення з предикативними формами на **-но, -то**, на думку О. Матвієнка, передають дію конкретніше, ніж речення з предикативними пасивними дієприкметниками, і тому заміна одних речень іншими без зміни їхньої семантики неможлива, а їхня паралельність абсолютно не означає тотожності [25: 63–64]. На цій підставі слід уживати конструкції на зразок *Крамниця зачинена; Серце моє розколоне* (замість *Крамницю зачинено; Серце моє розколоне*), тому що в них виражено сталу ознаку як наслідок дії. Аналогічно й конструкції *Його звільнено* (=звільнили) з *посади; Цього року буде відкрито* (=відкриють) *підготовчі курси* (замість *Він був звільнений з посади; Цього року будуть відкриті підготовчі курси*), оскільки в них основну увагу зосереджено на дії, співвідносно із діячем «хтось» без його зазначення, тобто «чинність бере гору над чинною дієвою особою» [22: 32]. Невиправдане стилістичними нормами вживання підметових речень із пасивними дієприкметниками замість «легших і вигідніших» речень із предикативними формами на **-но, -то** в українській мові (зокрема й науковому стилі) О. Синявський пояснює впливом російської мови, книжним стилям якої не властиві безпідметові речення з предикативними формами на **-но, -то** [38: 111]. Пор.: рос. *Проблеме функционирования собственных наименований в составе фразеологизмов **посвящены** диссертационные работы...* — укр. *Проблемі функціонування власних назв у складі фразеологізмів **присвячені** дисертаційні роботи...* замість нормативного *Проблемі функціонування власних назв у складі фразеологізмів **присвячено** (=присвятили) дисертаційні роботи...*

¹ Приклади, подані безпосередньо після покликань на наукові джерела тут і далі, дібрала автор статті із сучасних українських текстів наукового стилю.

У сучасному українському мовознавстві вчені дотримуються такої самої думки і зазначають, що речення з предикативними формами на **-но**, **-то** виразно відтворюють здійснювану суб'єктом дію, хоча і не в її процесі, а в її результаті, а тому сприяють лаконічності та легкомовності викладу. Відповідно речення з предикативними пасивними дієприкметниками виражають стан, якість поза їхньою залежністю від дії, а це означає, що сфери функціонування зазначених зіставлених конструкцій слід послідовно розмежовувати [23: 66; 32: 54–55; 17: 39–40; 33: 118–120; 20: 26]. Саме тому у випадках, коли констатують постійну закономірність перебігу дії, стану, вживання речень із предикативними формами на **-но**, **-то** стає неможливим [23: 66; 19: 96]. Пор.: неправильно *Вживання цього слова виправдано контекстом; Усно-книжне мовлення позначено чітким формулюванням висловлюваних думок* — правильно *Вживання цього слова виправдане контекстом; Усно-книжне мовлення позначене чітким формулюванням висловлюваних думок*. Відповідно для акцентування на завершенні дії та її результаті не виправданими будуть конструкції з предикативними пасивними дієприкметниками. Пор.: неправильно *На підставі проведеного дослідження зроблені такі висновки...; У структурі морфологічних термінів, вироблених із питомо українських коренів на початку ХХ ст., виявлені дві групи терміноодиниць* — правильно *На підставі проведеного дослідження зроблено (=зробили) такі висновки...; У структурі морфологічних термінів, вироблених із питомо українських коренів на початку ХХ ст., виявлено (=виявили) дві групи терміноодиниць*.

В українській літературній мові співіснують як правомірні та нормативно виправдані пасивні конструкції з предикативними формами на **-но**, **-то** і з предикативними пасивними дієприкметниками, що є одним із проявів синтаксичної синонімії в українській мові, однак надживати однією із них, на думку вчених, не бажано [22: 54; 25: 66, 72; 32: 55]. Абсолютне переважання в сучасних українських наукових текстах речень із предикативними пасивними дієприкметниками, яке спостерігаємо впродовж останніх десятиліть, деякі лінгвісти визначають як один із проявів впливу іменного характеру російського наукового синтаксису, що є свідченням нівелювання національної синтаксичної структури української наукової мови, її самотності. Напр.: *методика може бути розроблена, аналіз може бути проведений* — рос. *методика может быть разработана, анализ может быть проведен* [30: 254; 7: 13; 15: 39; 20: 26].

Щоб зберегти самотній характер синтаксичної структури мови, Н. Непийвода пропонує замінювати речення з предикативними пасивними дієприкметниками власне українськими відповідниками, зокрема односкладними неозначено-особовими реченнями та безособовими реченнями з предикативними формами на **-но**, **-то** (якщо предикативний пасивний дієприкметник ужито без зв'язкових та модальних компонентів) чи двоскладними активними конструкціями та безособови-

ми реченнями (якщо предикативний пасивний дієприкметник ужито із зв'язковими та модальними компонентами) [30: 254]. Пор.: *Матеріал використаний...* — *Матеріал використали...* й *Матеріал використано...*; *Матеріал може бути використаний...* — *Матеріал він може використати...* й *Матеріал можна буде використати...* Пасивні дієприкметники на -ний, -тий, як вважають дослідники, слід уживати у функції означення, переважно поширеного, або у функції іменної частини складеного присудка за наявності чи можливості дієслівної зв'язки **бути** у формі майбутнього (**буде**) або минулого (**було**) часу [22: 53; 4: 240; 16: 4; 15: 39]. Напр.: *Названі методи допомагають виявити специфіку художнього світу; У лінгвістичній науці найбільш переконливим вважають визначення мовленнєвого жанру, запропоноване М.М. Бахтіним; Специфіка виникнення конотативних співзначень цих онімів зумовлена їх категоріальними властивостями; Перші російсько-українські словники юридичної термінології та ділової мови мали прикладний характер і були зорієнтовані на юристів-практиків.*

Існує й протилежна думка щодо значеннєвої близькості безособових речень із предикативними формами на -но, -то та двоскладних речень із предикативними пасивними дієприкметниками і їхньої взаємозамінності без помітної зміни змістового навантаження [41: 87]: *Автором запропоновані (і запропоновано) оригінальні підходи до розв'язання прямої та оберненої задач; Обставини, що мають значення для справи, встановлені (і встановлено) експертом під час проведення дослідження матеріалів справи із застосуванням спеціальних знань.* За нашим спостереженням, у сучасних наукових текстах досить помітне нерозрізнення семантики зазначених типів речень. Вибір лише якоїсь однієї конструкції занадто умовний і значною мірою залежить від власних уподобань науковця. Водночас нерідко спостерігаємо вживання обох конструкцій як взаємозамінних у певному контексті. Напр.: *Переважна більшість термінів утворені на українській народнорозмовній основі — Деякі терміни утворено шляхом калькування церковнослов'янських термінів або надання їм українського звучання; Однак багато питань, які охоплює ця проблема, досліджені недостатньо повно — Проблему романтичних джерел української драматургії на сьогодні досліджено недостатньо; До аналізу залучені також фразеологічні та пареміологічні одиниці з компонентом-ад'єктом — До аналізу також залучено граматики XIX ст., у яких започатковано вироблення термінів на питомій українській основі.*

Н. Непийвода вважає, що речення з пасивними дієприкметниками в науковому мовленні з формального боку не виходять за межі синтаксичної норми, але дієслівні конструкції для української мови природніші [30: 254]. Тому кількісну перевагу в науковому мовленні конструкцій із предикативними формами на -но, -то порівняно з конструкціями з предикативними пасивними дієприкметниками можна пояснити близькістю української літературної мови до живої народної, у якій спостерігаємо виразну тенденцію до зосередження предикативності

в дієслові. Оскільки речення з предикативними пасивними дієприкметниками становлять проміжний етап у перетворенні дієслівних особових речень у безособові, у науковій літературі повністю їх не заперечують: *Аспіранти надрукували статті* → *Статті надруковані аспірантами* → *Статті надруковані* → *Статті надруковано* [7: 13–14]. Проте в сучасній науковій мові нерідко натрапляємо на конструкції з предикативними пасивними дієприкметниками, що не відповідають стилістичним нормам уживання. Напр.: *За такими підписами можлива ідентифікація особи, якою вони виконані*; *За основу моделі взято модель елементарних кілець, що була запропонована Додем* — правильно *За такими підписами можлива ідентифікація особи, яка їх виконала*; *За основу моделі взято модель елементарних кілець, запропоновану Додем / яку запропонував Доль*. При цьому, вживання в реченні двох пасивних дієприкметників у різних синтаксичних функціях (присудка й означення) ускладнює розуміння змісту висловленого, чого можна уникнути, замінивши один із них предикативною формою на **-но**, **-то**. Напр.: *Були проаналізовані опубліковані дані судової статистики за 1997–2001 рр.*; *Отримані результати експерименту використані автором для формулювання пропозицій і рекомендацій експертам-почеркознавцям до дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю*. Тому зазначені конструкції слід замінити стилістично нормативними — *Проаналізовано опубліковані дані...*; *Отримані результати експерименту використано для формулювання...* До речі, у першому реченні недоцільним вважають наявність дієслівної зв'язки **бути** у формі минулого часу, про що йтиметься далі.

Безперечно, існують випадки семантичної близькості предикативних форм на **-но**, **-то** та предикативних пасивних дієприкметників, а значить і паралельного функціонування та взаємозамінності конструкцій із ними. Напр.: *Розділ присвячений...* — *Розділ присвячено...*; *Робота виконана...* — *Роботу виконано...*; *Тема дисертації обговорена...* — *Результати дослідження обговорено...*; *Тема дисертації затверджена...* — *Тему дисертації затверджено...*; *Увага зосереджена...* — *Увагу зосереджено...*; *Автореферат розісланий...* — *Автореферат розіслано...* тощо. Таку синонімічність конструкцій, на думку О. Курило, можна використати як стилістичний засіб синтаксичної дисиміляції [21: 22]. Проілюструємо цю думку прикладами: *Дисертація присвячена комплексному аналізу українських фразеологічних та пареміологічних одиниць із компонентом «власна назва». У дисертації визначено роль різних типів власних назв у створенні переносних значень фразеологізмів та паремій, проаналізовано процес лексико-семантичної трансформації онімів у складі зворотів, здійснені семантична, семантико-граматична і структурно-граматична систематизації фактичного матеріалу.*

За нашим спостереженням, у наукових текстах, зокрема дисертаціях, авторефератах, резюме, анотаціях, статтях, досить поширені такі пари предикативних пасивних дієприкметників та предикативних

форм на **-но, -то**: аргументований — аргументовано; вжитий — вжито; виголошений — виголошено; визначений — визначено; викладений — викладено; виконаний — виконано; використовуваний — використано; виявлений — виявлено; встановлений — встановлено; досліджений — досліджено; залучений — залучено; замінений — замінено; запропонований — запропоновано; затверджений — затверджено; застосований — застосовано; здійснений — здійснено; зосереджений — зосереджено; зроблений — зроблено; зумовлений — зумовлено; обговорений — обговорено; обґрунтований — обґрунтовано; обраний — обрано; описаний — описано; оприлюднений — оприлюднено; опублікований — опубліковано; отриманий — отримано; побудований — побудовано; пов'язаний — пов'язано; поданий — подано; показаний — показано; представлений — представлено; присвячений — присвячено; проаналізований — (про)аналізовано; проведений — проведено; розглянутий — розглянуто; розісланий — розіслано; розроблений — розроблено; сформульований — сформульовано; укладений — укладено; утворений / створений — утворено / створено. Паралельність функціонування зазначених предикативних форм на **-но, -то** та предикативних пасивних дієприкметників або перевага однієї із них, як уже зазначено, залежить від власних мовних уподобань науковця. Напр.: *Основні положення дисертації викладені...* — *Основні положення дисертації викладено...*; *У роботі використані...* — *У роботі використано...*; *У другому підрозділі проаналізована / показана / проведений...* — *У підрозділі 1.3. проаналізовано / показано / проведено...*; *У зв'язку з цим вченими-криміналістами було проведено експериментальне дослідження...* — *Автором був проведений експеримент...* тощо.

Водночас варто наголосити на відмінності між реченнями з предикативними формами на **-но, -то** та реченнями з предикативними пасивними дієприкметниками, що існує, на нашу думку, не лише на рівні виявлення змісту, а й структурної організації конструкцій із ними. Зазвичай не викликає сумнівів будова конструкцій із предикативними пасивними дієприкметниками, у структурній схемі яких виділяють дві обов'язкові та одну факультативну синтаксичні позиції: «називний відмінок об'єкта стану + предикат стану + (орудний відмінок суб'єкта дії)». Напр.: *Наукова робота рекомендована до захисту (Вченою радою); Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації викладені (автором) у чотирьох наукових статтях та чотирьох тезах виступів на наукових конференціях.* Причому вживання орудного дійової особи з предикативними пасивними дієприкметниками — досить поширене явище не лише в народнорозмовному мовленні, а й у сучасній українській літературній мові. У сучасній науковій мові, за нашим спостереженням, кількісно переважають двокомпонентні речення з предикативними пасивними дієприкметниками, незаповнена позиція орудного суб'єкта в яких зумовлює узагальненість змісту. Напр.: *На кожну особу була складена анкета, що містить відомості про виконавця...; Однак не всі питання ідентифікації особи за підписом, які*

охоплює ця проблема, досліджені; **Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднені у виступах автора на засіданнях...**

Існує й інша, протилежна, думка щодо структурної організації речень із предикативними пасивними дієприкметниками. Ще в 20-ті рр. минулого століття П. Горецький та І. Шаля зауважували, що з пасивними дієприкметниками не можна вживати орудний суб'єкта, оскільки відомий діяч має бути виражений формою називного відмінка, а пасивна конструкція замінена активною у двоскладному реченні [4: 214]. Напр.: *У підрозділі... розкрито порядок проведення судових експертиз, призначених судами України — У підрозділі...розкрито порядок проведення судових експертиз, які призначають суди України; Тема дисертації затверджена Науковою координаційною радою... — Тему дисертації затвердила Наукова координаційна рада...* З такою думкою не можемо погодитися повною мірою, оскільки речення з предикативними пасивними дієприкметниками становлять проміжний етап у перетворенні дієслівних особових речень у безособові, а значить, синтаксична позиція суб'єкта дії, обов'язкова в активній двоскладній конструкції і повністю нейтралізована в безособовій конструкції, у реченні з предикативними пасивними дієприкметниками має статус факультативної. Хоча, безсумнівно, активні дієслівні конструкції звучать природніше, ніж трикомпонентні конструкції з предикативними пасивними дієприкметниками. Пор.: *Початок системного розгляду задач електричного каротажу був покладений В. Фоком у 1933 р. — Початок системного розгляду задач електричного каротажу здійснив В. Фок...; Після обробки експериментальних даних автором були встановлені зміни таких загальних ознак у підписах, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю — Після обробки експериментальних даних автор встановив зміни таких загальних ознак у підписах...*

Уживання поширених дієприкметникових означень із орудним відмінком діяча замість підрядної означальної частини є виявом синтаксичної синонімії та одним із засобів лаконічності й уникнення одноманітності викладу. Пор.: *Нотаріальний акт — це документ, який видає суб'єкт нотаріальної діяльності за результатами розгляду нотаріальної справи — Нотаріальний акт — це документ, виданий суб'єктом нотаріальної діяльності...; Першоджерелами становлення сучасної системи морфологічних термінів є давні слов'янські граматики XVI–XVII ст., у яких уперше в україністиці викладено теорію морфології та випрацювано терміни для позначення основних її понять, які впродовж тривалого періоду використовували українські мовознавці — ...давні слов'янські граматики XVI–XVII ст., у яких уперше в україністиці викладено теорію морфології та випрацювано терміни для позначення основних її понять, використовуваних українськими мовознавцями упродовж тривалого періоду.*

У ролі поширеного означення пасивний дієприкметник із орудним суб'єкта дії може слугувати також засобом уникнення невластивої українській мові пасивної конструкції з дієсловом на **-ся**. Пор.: *Сугес-*

тивне зображення викривлення реальності, **що сприймається читачем** тільки на підсвідомому рівні, — основний прийом театралізації буття і стилістично нормативне — *Сугестивне зображення викривлення реальності, **сприйнятої читачем** тільки на підсвідомому рівні...*; Судова експертиза — це спеціальне дослідження, **яке призначається ухвалою суду** в передбаченому процесуальним законом порядку... і нормативне — Судова експертиза — це спеціальне дослідження, **призначене ухвалою суду**...

Дискусійним у лінгвістичній літературі залишається і питання структури речень із предикативними формами на **-но, -то**. Окремі мовознавці обстоюють можливість уживання з предикативними формами на **-но, -то** імені в орудному відмінку зі значенням суб'єкта дії як однієї з визначальних рис пасивних зворотів [25: 62; 38: 111; 13: 71; 19: 95; 23: 64; 1: 18; 31: 68; 41: 87; 12: 13; 27: 95; 33: 116, 119; 40: 207]. Наявність орудного суб'єкта дії з предикативними формами на **-но, -то** вчені мотивують також акцентуванням уваги на виконавцеві дії [49: 52; 33: 118–119], відсунутому на другий план [1: 18; 30: 262], вважають це поширеним явищем і нормою, а самі речення, що мають структурну схему «предикативна форма на **-но, -то** + знахідний відмінок об'єкта дії + орудний відмінок суб'єкта дії», цілком однозначними і зрозумілими [45: 188; 48: 18; 11: 420; 40: 206–207]. Дво- та трикомпонентність речень із предикативними формами на **-но, -то**, на думку М. Плющ, зумовлена їхніми трансформаційними відношеннями з активними (двоскладне та односкладне неозначено-особове речення) та пасивними (з предикативними пасивними дієприкметниками) конструкціями [33: 118–120]. За спостереженням лінгвістів, трикомпонентні конструкції з предикативними формами на **-но, -то** як складніші, у визначенні Н. Непійводи — «солідніші», форми функціонують не в українській народнорозмовній мові, де поширена саме активна конструкція, а в мові книжній, переважно в наукових і публіцистичних текстах для вираження взаємозв'язку багатьох предметів [25: 57; 38: 111; 27: 95; 30: 248].

Опоненти зазначених поглядів щодо можливості вживання форми орудного суб'єкта дії з предикативними формами на **-но, -то** аргументують це тим, що орудний суб'єкта є традиційно книжним явищем, не властивим українській мові, і його вживання відбувається лише під впливом російської мови, яка успадкувала пасивні конструкції з орудним дійовою особи від книжної церковнослов'янської мови [3: 46; 10: 287–288; 22: 55; 39: 282–283; 44: 79–80; 46: 73; 4: 237; 7: 13; 8: 92; 20: 25; 32: 53–54; 28: 77]. М. Затоканюк незначну кількість трикомпонентних конструкцій із предикативними формами на **-но, -то** пов'язує з інтерференційними мовними процесами: внутрішньомовна інтерференція (вплив українських конструкцій із предикативними пасивними дієприкметниками) та міжмовна інтерференція (вплив російських конструкцій із предикативними пасивними дієприкметниками) [14: 6]. Напр.: *Внутрішню оцінку **проведено** самими експертами* — *Внутрішня*

оцінка **проведена самими експертами** та рос. *Внутренняя оценка проведена самими экспертами*. Загалом із предикативними формами на **-но, -то** можливе вживання орудного відмінка імені, але тільки на позначення знаряддя (засобу) дії [22: 55; 44: 39; 4: 237; 8: 91; 14: 7; 32: 55]. Напр.: *Картину написано олівцем. Меблі привезено машиною. Дерево зрубано сокирою*.

У сучасній українській літературній мові речення з предикативними формами на **-но, -то** у складі пасивних конструкцій називають «завершальною ланкою в процесі повної формально-граматичної нейтралізації суб'єкта дії, тому що в структурі цих незмінних предикативних форм немає будь-яких граматичних афіксів, які б характеризували особу діяча» [5: 92], пор.: *Аспірант захистив дисертацію* → *Дисертація захищена аспірантом* → *Дисертація захищена* → *Дисертацію захищено*. Тому дотримуємося думки про неможливість вживання орудного суб'єкта дії з предикативними формами на **-но, -то**, речення з якими виражають активну дію невизначеної особи. Якщо суб'єкт дії відомий і виникає потреба його назвати, слід вживати активні дієслівні конструкції [44: 79; 22: 55; 39: 283], що є національною специфікою синтаксису української мови, а якщо немає потреби або можливості назвати діяча і дія співвідносна з поняттям «хтось зробив», доречними будуть безособові речення з предикативними формами на **-но, -то** [22: 54; 3: 52–53; 43: 139; 39: 371; 37: 204]. Напр.: *З урахуванням указаних ознак автор визначає поняття судової експертизи та обґрунтовує доцільність його законодавчого закріплення* (замість неправильного: *З урахуванням указаних ознак автором визначено поняття судової експертизи та обґрунтовано доцільність його законодавчого закріплення*); *Основи офіційно-ділового стилю української літературної мови закладено (=заклали) ще в добу Київської Русі*.

Нерозв'язаність проблеми доцільності / недоцільності вживання орудного суб'єкта дії з предикативними формами на **-но, -то** тісно пов'язана ще з одним дискусійним питанням української граматики — проблемою пасивності / непасивності речень із предикативними формами на **-но, -то**, спробу докладного висвітлення якої зроблено у статті за нашим авторством [24].

Не викликає сумнівів у лінгвістів уживання дієслівних зв'язок **було** та **буде** з предикативними пасивними дієприкметниками, на відміну від предикативних форм на **-но, -то**, часова визначеність яких досі залишається дискусійним питанням. Одні дослідники обстоюють думку про те, що безособові форми на **-но, -то**, засвідчені в минулому часі, не потребують уживання у структурі речень дієслівної зв'язки **бути** у формі минулого та майбутнього часу [3: 53; 10: 286–287; 22: 53; 39: 283; 44: 80–81; 4: 240; 8: 92; 42: 12]. За умови вживання пасивної конструкції у формі майбутнього часу в ролі предикатива рекомендують уживати пасивний дієприкметник із дієслівною зв'язкою **буде** [22: 53; 39: 283] або замінювати такі пасивні конструкції неозначено-особовими ре-

ченнями [44: 82]. Проілюструємо це положення такими прикладами: *зауваження будуть враховані* або *зауваження врахують* (замість *зауваження буде враховано*), *робота буде завершена* або *роботу завершать* (замість *роботу буде завершено*). Інші лінгвісти вбачають у предикативних формах на **-но, -то** «занепад часовості», який «компенсується» вживанням із ними зазначених дієслівних зв'язок для вираження абсолютно минулої (передминулої) чи майбутньої дії, що особливо важливо для наукового стилю з властивою йому точністю вислову [37: 207; 26: 84–87; 25: 68; 21: 14–15²; 23: 67; 18: 126–128; 41: 86–87; 45: 188; 29: 17; 16: 47; 31: 67–68; 19: 95; 14: 7; 6: 222, 290; 20: 26]. Відповідно без дієслівних зв'язок речення з предикативними формами на **-но, -то** має значення теперішньої результативності (щось уже відбулось у час, якого стосується висловлення, тобто момент мовлення) [1: 19–20; 31: 68; 41: 86–87; 19: 95–96]. Предикативні форми на **-но, -то** з дієслівними зв'язками **було** та **буде**, за визначенням В. М. Русанівського, — не словосполучення, а аналітичні морфологічні форми, що співвідносні з відповідними часовими формами цих самих дієслів в активі, пор.: *зроблено — зробили, було зроблено — зробили, буде зроблено — зроблять* [36: 184]. Уживання речень із предикативними формами на **-но, -то** та речень із предикативними пасивними дієприкметниками, на думку лінгвістів, залежить не від дієслівних зв'язок **було, буде**, які можливі в обох синтаксичних конструкціях, а від змісту висловлювання [25: 67–68; 20: 26].

Проблему часового значення предикативних форм на **-но, -то** в навчальному посібнику «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» розв'язано шляхом розрізнення морфологічного і синтаксичного часів цих форм [40: 206]. З морфологічного погляду предикативні форми на **-но, -то** виражають минулий перфектний час (*завершено, використано*), з дієслівною зв'язкою **було** — минулий аористичний час (*було завершено, було використано*), з **буде** — майбутній (*буде завершено, буде використано*). На синтаксичному рівні виділено три грами категорії часу — теперішній (*Роботу завершено, Результати використано*), минулий (*Роботу було завершено, Результати було використано*) і майбутній (*Роботу буде завершено, Результати буде використано*) на основі протиставлення.

Дієслівна зв'язка **бути** у формі минулого часу (**було**) є не спеціальним формальним показником часу для предикативних форм на **-но, -то**

² О. Курило змінювала свої погляди на можливість / неможливість поєднання дієслівної зв'язки **бути** з предикативними формами **-но, -то**. У третьому виданні книги «Уваги до сучасної української літературної мови» авторка поділяє думку про неможливість вживання дієслівних зв'язок **було** та **буде** з предикативними формами **-но, -то**, а в статті «Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками на **-но, -то**», вміщеній у «Збірнику секції граматики української мови», вважає можливим уживання дієслівних зв'язок **було** та **буде** з предикативними формами на **-но, -то**.

[1: 20; 29: 17], а лише допоміжним стилістичним засобом або навіть надлишковим мовленнєвим компонентом, оскільки основним значенням самої предикативної форми і є перфектність, тобто «показ минулої дії в її існуючому результаті» [23: 65], «повідомлення про завершену результативну дію» [9: 45], «результативність» [7: 13]. Семантика минулого часу закладена в предикативних формах на **-но**, **-то** їхньою словотвірною структурою, адже за походженням ці форми — пасивні дієприкметники минулого часу: *завершений* — *завершено*, *використаний* — *використано*, *сформульований* — *сформульовано*, *проведений* — *проведено* тощо. Дотримуємося думки й про те, що поєднання «предикативні форми на **-но**, **-то** + **буде**» містить внутрішню логічну суперечність, тому що «в одній синтаксичній конструкції поєднують різновекторні граматичні форми — минулий / майбутній час» [47: 46]. Уживання дієслівних зв'язок із предикативними формами на **-но**, **-то** в сучасній українській літературній мові можна пояснити небажаним впливом синтаксичних норм російської мови. Напр.: рос. *было решено, было предложено, будет сделано, будет дополнено* — укр. *було вирішено, було запропоновано, буде зроблено, буде доповнено*.

У сучасних текстах наукового стилю (монографіях, авторефератах дисертацій), за спостереженням С. Харченко, переважають синтаксичні конструкції, у яких предикативні форми на **-но**, **-то** вжито без дієслівних зв'язок **було** та **буде**, а в текстах підручників та навчальних посібників — речення, у яких предикативні форми на **-но**, **-то** поєднано із зазначеними дієслівними зв'язками. З-поміж перелічених чинників нормативного вживання дієслівної зв'язки **було** з предикативними формами на **-но**, **-то** заслуговує на увагу комунікативна ситуація, у якій дієслівна зв'язка виконує не лише граматичну (зв'язкову) функцію, а й увиразнює значення буттєвості, протиставлення минулої дії теперішній замість слів **вище** та **раніше** або словосполучення *у попередньому розділі / параграфі*. Пор.: *Як було вже зазначено... — Як уже зазначено вище...; Як вказано у попередньому розділі...* [47: 50, 52].

Структурна відмінність між реченнями з предикативними формами на **-но**, **-то** та реченнями з предикативними пасивними дієприкметниками зумовлена дериваційними зв'язками між активними та пасивними конструкціями, без обов'язкового протиставлення яких, як наголошував О. Потебня, не мислиться ні активність, ні пасивність [34: 454]. Двокомпонентність речень із предикативними формами на **-но**, **-то** зумовлена їхньою співвіднесеністю як трансформів лише з односкладними неозначено-особовими реченнями з дієсловом-присудком у формі 3-ої особи множини теперішнього часу і множини минулого часу, відповідно трикомпонентність (або двокомпонентність) речень із предикативними пасивними дієприкметниками — з двоскладними та односкладними неозначено-особовими реченнями. Напр.: *У сучасній прагмалінгвістиці виділено (=виділяють) різні типи дискурсів; За Доби Центральної Ради розпочато (=розпочали) розроблення національної тер-*

мінології, особливо в галузі права; Дисертація **рекомендована** до захисту **Вченою радою** — Дисертацію **рекомендувала** до захисту **Вчена рада**; **Зуваження будуть враховані** (=врахують) у подальшій роботі.

Безособові конструкції на **-но, -то** з функціонально-стилістичного погляду тотожні пасивним конструкціям [30: 260] і співвідносні з ними, проте лише з неповними (двокомпонентними) пасивними конструкціями [23: 66; 35: 662; 6: 244]: *робота присвячена і роботу присвячено, тема обговорена і тему обговорено, наказ підписаний і наказ підписано*. Такий трансформаційний зв'язок між зазначеними конструкціями зумовлений тим, що в ряду синонімічних синонімів речення з предикативними пасивними дієприкметниками стоять після активних дієслівних і є проміжним етапом у перетворенні особових речень у безособові, де позиція суб'єкта дії повністю нейтралізована [5: 71–72]. Напр.: *Тему дисертації ухвалила Вчена рада* — *Тема дисертації ухвалена (Вченою радою)* — *Тему дисертації ухвалено*.

Отже, речення з предикативними формами на **-но, -то** та речення з предикативними пасивними дієприкметниками перебувають у тотожному трансформаційному зв'язку з активними неозначено-особовими реченнями: *Внутрішню оцінку провели* — *Внутрішня оцінка проведена* і *Внутрішню оцінку проведено*. Проте у безпосередньому трансформаційному зв'язку з активними двоскладними реченнями перебувають лише конструкції з предикативними пасивними дієприкметниками, де орудний суб'єкта займає факультативну позицію, виконує периферійну роль і репрезентує згорнуту структуру із предикатом дії [2: 126; 27: 94–95]: *Внутрішню оцінку провели самі експерти* → *Внутрішня оцінка проведена (самими експертами)* = *Внутрішня оцінка проведена* + *Оцінку провели самі експерти*.

Щодо вживання активних та пасивних конструкцій, то слід віддавати перевагу саме активним як типологічній ознаці синтаксису сучасної української літературної мови та української загальнонародної мови. З-поміж пасивних зворотів, обмежених сьогодні морфологічно і в стильовому відношенні, домінантне становище в науковій мові мають посісти конструкції з предикативними формами на **-но, -то**, які становлять специфічну рису українського синтаксису та допомагають висловити думку стисло, точно і з акцентуванням на дії та її результаті, а не на виконавцеві. Вживання предикативних пасивних дієприкметників виправдане важливістю вираження стану, якості предмета поза їхньою залежністю від дії та постпозитивним контактним розташуванням їх щодо об'єкта дії: *Усі ці одиниці об'єднані ознаками, притаманними фразеологізмам у широкому розумінні...; Період другої третини ХХ ст. позначений спадом лексикографічної роботи*. Предикативні форми на **-но, -то** розташовані переважно в препозиції та контактено чи дистантно щодо об'єкта дії. Напр.: *У Законі України «Про нотаріат» не врегульовано порядок вчинення протестів векселів; У Біблії зібрано різні за часом написання, мовою і змістом твори; Словник А. Кримського укладе-*

но на засадах поєднання власне українських питомих термінів із поміркованим використанням чужомовних запозичень; Однак у наступні роки нову офіційно-ділову термінологічну лексику і фразеологію, створену в 20-ті — першу половину 30-х рр. на україномовній базі, було репресовано. Препозитивність предикативних форм на **-но**, **-то**, на думку лінгвістів, підкреслює присудковність, що особливо важливо за умови наявності в реченні ще й препозитивних атрибутів до об'єкта дії [25: 74].

Отже, паралельне функціонування й часта взаємозамінність речень із предикативними формами на **-но**, **-то** та речень із предикативними пасивними дієприкметниками в сучасному науковому мовленні не завжди виправдана. Синтаксична синонімія зазначених пасивних конструкцій обмежена їхніми змістовими та структурними відмінностями, зумовленими трансформаційними зв'язками з відповідними активними конструкціями. Крім цього, постпозитивне контактне розташування предикативних пасивних дієприкметників і переважно препозитивне контактне розташування предикативних форм на **-но**, **-то** стосовно об'єкта дії також розмежовує досліджувані синтаксичні конструкції.

1. Булаховський Л.А. Підмет і присудок в українській літературній мові. — Вип. II. — К.: Рад. школа, 1958. — С. 16–23.
2. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. — К.: Наук. думка, 1987. — 231 с.
3. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства. — Х.: Держ. вид-во України, 1930. — 158 с.
4. Горецький П., Шаля І. Українська мова. Практично-теоретичний курс. — Вид. сьоме. — К.: Книгоспілка, 1929. — 315 с.
5. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. — К.: Наук. думка, 1991. — 192 с.
6. Городенська К. Дієслово // Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — С. 217–298.
7. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. / Відпов. ред. Л.О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — С. 11–15.
8. Городецька В. Граматичні особливості односкладних речень з предикативними віддієприкметниковими формами на **-но**, **-то** // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія / Відп. ред. Н.Л. Іваницька. — Вінниця: ВДПУ, 2000. — Вип. 2. — С. 89–93.
9. Грищенко А.П. Безособове речення // Українська мова. Енциклопедія. — Вид. третє, зі змінами і доп. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 44–45.
10. Дложевський С. Дещо про природу речень типу «козаченька вбито» // Статті по славянській філології і русській словесності. Сборник ОРЯС АН СССР в честь акад. А.И. Соболевського. — Л., 1928. — Т. 101. — № 3. — С. 285–289.
11. Єрмоленко С.Я. Стилiстичні функції синтаксичних синонімів // Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1973. — Т. 5. — С. 414–425.
12. Завгородня Н.Ф. Про пасивність конструкцій з **-но**, **-то** // Українська мова в школі. — 1953. — № 5. — С. 13–16.

13. *Загородський А.* Граматика української мови. Ч. II. Синтаксис. — Вид. 3. — К.: Рад. школа, 1948. — 196 с.
14. *Затовканик М.* До характеристики українських конструкцій типу «козаченька вбито» // *Slavia. Casopis pro slovanskou filologii.* — Praha, 1984. — R. 53. — S. 1. — С. 1–11.
15. *Зорівчак Р.* Лексико-граматичні своєрідності // *Дивослово.* — 2008. — № 9. — С. 37–39.
16. *Льїн В.С.* Дієслово. — К.: Рад. школа, 1949. — 48 с.
17. *Караванський С.* До зір крізь терня, або хочу бути редактором. — Львів: БаК, 2008. — 120 с.
18. *Коростишевська О.М.* Семантико-структурні особливості односкладних безособових речень у сучасній російській та українській мовах // *Українське мовознавство.* — 1989. — Вип. 16. — С. 123–131.
19. *Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови. — Частина 2. Синтаксис. — К.: Рад. школа, 1965. — 423 с.
20. *Куньч З., Голубінка Н.* Пасивні дієслівні конструкції в українському науковому мовленні // *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Проблеми української термінології / Відп. ред. Л. Полюга.* — Львів: Вид-во Державного Університету «Львівська політехніка», 2004. — Вип. 503. — С. 24–27.
21. *Курило О.* Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками -но, -то // *Збірник секції граматики української мови.* — К., 1930. — Книга 1. — С. 1–39.
22. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 303 с.
23. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. — К.: Рад. школа, 1951. — Т. 2. — 408 с.
24. *Лаврінець О.* З історії вивчення предикативних форм на -но, -то в українській мові // *Українська мова.* — 2012. — № 2. — С. 45–58.
25. *Матвієнко О.* Пасивні присудки на -но, -то і -ний, -тий в українській мові (Закінчення) // *Мовознавство.* — 1936. — № 9. — С. 53–75.
26. *Матвієнко О.* Стилистичні паралелі (проти пуризму). — Х.: Рад. школа, 1932. — 132 с.
27. *Межов О.Г.* Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія.* — Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2000. — Вип. 2. — С. 93–97.
28. *Моргонюк В.* Застандартовані правила ділового та наукового стилю // *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Проблеми української термінології / Відп. ред. Л. Полюга.* — Львів: Вид-во Державного Університету «Львівська політехніка», 2004. — Вип. 503. — С. 75–82.
29. *Москаленко Н.А.* Односкладні речення. Лекції з курсу сучасної української літературної мови для студентів-заочників. — Одеса, 1965. — 30 с.
30. *Непійвода Н.Ф.* Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). — К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. — 303 с.
31. *Петличний І.З.* Речення на -но, -то та їх стилістична роль (На матеріалі мови творів І. Франка) // *Доповіді та повідомлення Львівського державного університету ім. І. Франка.* — Львів, 1957. — Вип. 7. Част. 1. — С. 66–70.
32. *Півторак Г.П.* Оповідання написано — оповідання написане // *Питання мовної культури.* 36. статей. — К.: Наук. думка, 1970. — Вип. 4. — С. 52–55.
33. *Плющ М.Я.* Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К.: Вища школа, 1986. — 175 с.
34. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике. — М.: Учпедгиз, 1958. — Т. 1-2. — 536 с.
35. *Русанівський В.М.* Стан // *Українська мова. Енциклопедія.* — Вид. третє, зі змінами і доп. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 662.
36. *Русанівський В.М.* Структура українського дієслова. — К.: Наук. думка, 1971. — 315 с.
37. *Синявський О.* Норми української літературної мови. — Х.: Київське держ. вид-во «Література й мовознавство», 1931. — 368 с.

38. Снявський О. Порадник української мови. — Харків-Берлін-Нью-Йорк : Космос, 1922. — 150 с.
39. Сімович В. Граматика української мови. — К., Ляйпціг: Українська накладня, 1921. — 584 с.
40. Слинко І.І., Гуїванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. — К.: Вища школа, 1994. — 670 с.
41. Смагленко Ф.П. Про безособові речення зі словами на *-но*, *-то* у присудку // Праці Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Серія філологічних наук. — Вип. 11. — Одеса, 1961. — С. 85–88.
42. Смеричинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). — Харків: Рад. школа, 1932. — 283 с.
43. Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові // Шлях освіти. — Х., 1928. — № 4 (72) квітень. — С. 132–142.
44. Сулима М. Українська фраза. Коротенькі начерки. — Х.: Кооперативне вид-во «Рух», 1928. — 98 с.
45. Тимошенко П.Д. Питання нормалізації синтаксису української літературної мови в радянську епоху // Синтаксична будова української мови. — К.: Наук. думка, 1968. — С. 182–192.
46. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові. — К.: Друкарня Української Академії Наук, 1926. — 118 с.
47. Харченко С. Проблема дієслівного зв'язкового компонента *бути* у структурі речення з предикативом на *-но*, *-то* // Українська мова. — 2011. — № 2. — С. 44–57.
48. Чирва Г.М. Безличные предложения украинского языка (на материале литературы 50-70 гг. XX в.): Автореф. дис. ...кандидата филолог. наук: 10.02.02. — Днепропетровск: ДГУ, 1975. — 27 с.
49. Wieczorek D. Ukrainku pierfiekt na **-no**, **-to** na fonie polskiego pierfiektu. — Wrocław: Wydawn. Univ. Wrocławskiego, 1994. — 115 S.

Стаття надійшла 22.11.2012

Olena Lavrinets

Kyiv

PASSIVE CONSTRUCTIONS WITH PREDICATIVE FORMS
WITH **-NO**, **-TO** AND PREDICATIVE PASSIVE PARTICIPLES WITH **-NYI**, **-TYI** IN
THE MODERN UKRAINIAN SCIENTIFIC LANGUAGE

The article discusses the disputable questions of defining contents and structure synonymy / non-synonymy and possible / impossible interchange of sentences with predicative forms with **-no**, **-to** and predicative passive participles with **-nyi**, **-tyi**, the usage of which in the scientific texts of recent decades depends mainly on the personal inclinations of scientists. The research characterizes the views of scientists on the functioning peculiarities of mentioned categories in the structure of the Ukrainian language, starting with the period of their scientific studying (the end of XIX — beginning of XX centuries) until now.

Key words: syntactic synonymy, predicative forms with **-no**, **-to**, predicative passive participles with **-nyi**, **-tyi**, passive construction, active construction, structure scheme, instrumental case of the action subject, verbal link.